

Szathmári István

Radnóti-szótár

Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete, szerkesztette

Beke József

Beke József, az igazi tudós tanár a Bánk bán-szótár és a Zrínyi-szótár után újabb hasonló művel örvendeztetett meg bennünket: ezúttal Radnóti Miklós költői nyelvének a szókészletét dolgozta fel szótár formájában. A vastag kötet szerkesztőjét nemcsak a filológusi hajlam jellemzi (módszeresen utánajárni minden nyelvi-stilisztikai jelenségnek, problémának), hanem az is, hogy szeretné szótárrá szerkeszteni szinte valamennyi költőnk szókincsét: máris Arany János művén dolgozik az eddigiekhez hasonló lelkesedéssel...

Készséggel vállalkoztam erre az ismertetésre. Az említettekén kívül elsősorban azért, mert kiemelkedőnek tartom Radnóti nyelvét, stílusát. Ő ugyanis – bár másként, mint Babits – szintén tudós költő volt. Kitűnő iskolát kapott – éppen a szó- és kifejezőkészletet illetően – Szegeden, Mészöly professzortól. De hogy a stilisztikában ugyancsak igen járatos volt – valószínűleg Zolnai Béla hatására is –, azt 1934-ben megvédett, *Kafka Margit művészi fejlődése* című doktori disszertációja igazolja. Ismerte a funkcionális stilisztikát megalapozó Charles Bally francia stilisztikáját, és igyekezett saját stílusát ennek megfelelően, az ún. adekvátság szerint alakítani, vagyis úgy, hogy gondolatait, érzéseit árnyalatilag is pontosan kifejezze. Radnóti költészetéhez való viszonyulásomat egy hetvenes évekbeli tanári élményem indította el. Egy végzős tanárjelölt magyar zárótanításán vettem ugyanis részt az ELTE gyakorlógimnáziumának egyik osztályában. Radnótinak *Levél a hitveshez* című versét tárgyalták. Méghozzá olyan körülmekint, logikus óravetetéssel, olyan gondolkodásra valló, okos, szépen megfogalmazott feleletekkel, hogy máig nem felejtettem el még a részleteket sem. Mindezt csak megalapozta, majd megerősítette a stilisztikával, a költői stílusokkal, a stílusárnyalatokkal való beható foglalkozásom. Ilyenformán nem csoda, hogy például a *Nem tudhatom...* című versnek – és a többinek – mindig van új mondanivalója számomra, akárhányszor olvasom újra őket...

Mit tartalmaz a Radnóti-szótár? A szerkesztő igaz emberségéről, családszeretetéről tanúskodik mindjárt, hogy a szótárt felesége és segítőtársa emlékének ajánlja. A Tájékoztatóban Radnóti lírájának rövid, de találó jellemzése után a szótár céljáról szól. Majd utal arra, hogy a szótárban Radnóti költészetének ún. törzsanyagát dolgozta fel, vagyis „mindazt, amit maga a költő megjelentetett kötetekben, másrészt azt, ami halála után, 1946-ban *napvilágot látott* *Tajtékos ég című kötetben található.*” (8) Radnóti többi költői művének szóanyaga – mintegy függelékként – csak szójegyzék formájában és statisztikai keretben szerepel a kötetben (567–688). A szótár egyébként a törzsanyag magyar közszavait tárgyalja, a tulajdonnevekről és az idegen szövegrészekről a Jegyzetekben (689–696) esik szó. Megemlékezik aztán a szerkesztő a szócikkek felépítéséről. Közben kitér Radnóti sajátos helyesírására (mindig egybeírja például a *rámfigyel*, *rájukhajol* szerkezeti típust stb.), az alcímszók felvételére, az értelmezés módjára, valamint a stilisztikai minősítés elhagyásának okára, illetve a stilisztikai szempont bizonyos érvényesítésére, végül pedig az értelmezés utáni idézetek és lelőhelyek mennyiségére. Ezután közli a rövidítések és a felhasználni irodalom jegyzékét.

Mi a célja a költői-írói szótáraknak? Mivel a vers rendszerint implicit jellegű, ezért explicitté kell tenni. Közérthetőbb megfogalmazásban: meg kell érteni, sőt átérezni a legteljesebb mértékben. Ezt segít(het) is elő az efféle szótár. Beke József így fogalmazta meg a szótár célját: „*Ez a szótár a maga eszközeivel hozzá szeretne járulni ahhoz, hogy a költő műveinek gondosan kimunkált nyelvezete, kifejezőmódjának minden eleme, finom célzása [...] eljuthasson mai és kései olvasóihoz.*” (7) Az efféle szótárak második célja a korabeli költői stílusnak és az irodalmi nyelvnek az alaposabb megismerése. A szerkesztő szavaival: „[E szótárnak] *Megjelenésével a szakemberek és a versszeretők – a Benkő László szerkesztette Juhász Gyula-szótár után – immár*

a második olyan írói szótárt vehetik kezükbe, amely a XX. század első felének költői nyelvééről nyújt adatszerű tájékoztatást.” (8) E szótárak harmadik céljaként említhetjük azt, hogy hozzásegítenek az egyéni stílusnak – jelen esetben a Radnóti Miklós egyéni stílusának – a kielemezéséhez. A szerkesztő ez utóbbról külön nem szól, de csillaggal jelzi, ha egy-egy szó vagy egy-egy jelentésváltozat nem szerepel *A magyar nyelv értelmező szótárában*, és ezek – mutatis mutandis – a költő egyéni stílusának az elemei. Úgyszintén az „átv” és „ritk” jelzésű kifejezések (11–12).

És most lássuk a gyakorlatot: az említett három cél beteljesül-e például a *Levél a hitveshez* című vers lexikai elemeinek a bemutatásában? Megtaláljuk benne a következő, valamilyen oknál fogva nem általánosan elterjedt, illetve bizonyos sajátos stílusértékkel rendelkező szónak, kifejezésnek a jelentését, ottani jelentésárnyalatainak a magyarázatát: *hitves* (a 2003-as kiadású *Értelmező kéziszótár* választékosnak és irodalminak jelzi); a háborúba *újult Szerbiából*; *Hangod befonja álmom*; *zsong*; *páfrány*; *zsoltár*; *bujdokol*; *táj*; *szememre belülről lebbensz*; *kamaszkorom kútjába visszahullva*; *éber lét*; *Túl három vad határon*; *őszül*; *elfeled* (az *Értelmező kéziszótár* irodalminak jelzi); *szemed kékjét*; *a lélek hosszát*; *bíbor parázson*; *szívós józanság*. Természetesen igazi költészetről van szó, így a teljes megértéshez, átéléshez a stílusértékek pontosabb megjelölésére és a gyakori alakzatok feltüntetetésére is szükség lenne (lásd megszemélyesítés, metafora, hasonlat, ellentét, paradoxon, alliteráció, figura etimologica stb.). Természetesen ezek hiányában is sokat segít az „átv” jelzés (= átvitt értelemben) kitétele a megfelelő esetekben. Egyébként a verset illetően a szótárral kapcsolatban három kisebb hiányérzetem volt. Nem kapunk magyarázatot az utolsó sorbeli „2×2”-re, pedig az mind az olvasáskor, mind a vers elmondásakor szóként, szószerkezetként jelentkezik (mint ún. extralingvális stilisztikai eszköznek fontos szerepe van: a szörnyű, ésszel is megváltozhatatlan valóságra utal). Aztán a *hitves* szóval kapcsolatban kevés a ‘feleség, női házastárs’ jelentésmegjelölés. Abban ugyanis benne van a hit, a hűség is. A *zsoltár* esetében szintén utaltam volna arra, hogy az miért „biztos” és „súlyos”.

Ami a két világháború közötti évek költői stílusát, valamint a korabeli irodalmi nyelvet illeti, több szempontot kapunk a szótárból e vers kapcsán is (lásd a fentebb említetteket). Én azonban szoltam volna a *csöpp* és a *fönt* ő-zéséről. A két szó benne van ugyan akkori és mai irodalmi nyelvünkben, de hogy a költő ezt az alakváltozatot választotta, abba minden bizonnyal belejátszott a szegedi nyelvjárás ő-zó volta.

Radnóti egyéni stílusát e valóban „nagy” vers szó- és kifejezőkészségének a bemutatása szintén segíti megvilágítani. Mindjárt a jelentésmeghatározásokkal, amelyeknek gyakran van stilisztikai utalásuk is. Aztán – mint már jeleztem – főleg a csillaggal megjelölt jelentésváltozatok mutatnak a jelzett irányba, minthogy ezek a jelentések *A magyar nyelv értelmező szótárában* nem szerepelnek (ilyenek például a következők: *befon*, *súlyos*, *árnyék*, *lebben*, *vetít*, *álom*, *éber*, *őszül*; a szövegkörnyezetet is idézve: *Hangod befonja álmom*, a *befon* jelentése: ‘átszó, elborít, ural valamit’; *éber lét*: ‘álommal vagy képzelettel szemben valóságos, valódi’). Az egyéni stílusra utalnak továbbá az átvitt értelmű jelzések (pl. *megjárja a lélek hosszát*: ‘végtelen nagy lelki szenvedést el végig’). Számlolnunk kell aztán a két ferde párhuzamos dőlt vonallal megjelölt kifejezésekkel, a szerkesztő ugyanis ezt írja róluk: „*Radnóti verseiben gyakran érezhető az a szándék, hogy egyes szavak egyidejűleg első jelentésükben is és áttételes jelentésükben is értelmezhetőek és értelmezendők legyenek. Különösen igaz ez azokra a kifejezésekre, amelyek természeti dolgokat (fű, fa, virág, lomb stb.) és jelenségeket (szél, napfény, vihar, zápor stb.) jelölnek. A szótár az ilyen kettősséget is igyekszik érzékeltetni, s ezt, illetve a minél több idézet közlését szolgálja az említett jel.*” (12) Az egyéni stílus felé mutat aztán egy-egy főnév után a jelzőinek, igék után pedig az igekötős formáknak stb. a felsorolása (pl. a *világ* után álló jelzők: *béna*, *hallgató*, *összetört*, *rettentő*, *vadnál vadabb*). És akkor még nem szoltam az „átv” jelzés takarta szóképekről, hasonlatokról és az alakzatokról.

Végezetül megjegyzem, hogy Radnóti esetében meg lehetett volna próbálkozni a „teljes” stílusminősítéssel. Igaz ugyan, hogy a Petőfi-szótár Tájékoztatójában a következőt olvashatjuk: „*Bár az írói szótárak nem feltétlenül stíluszótárak, bennük rendkívüli szerep jut a stilisztikai minősítéseknek. Bizonyos stílusrétegekre való utalással mégis csínján bántunk, mert nem mindig tudtuk egyértelműen megállapítani, hogy nagy költőnk egyéni nyelvében saját korára vonatkoztatva mi az, ami régies, elavuló, népies, tájnyelvi, bizalmas, választékos, udvarias, hivatalos stílusárnyalatú. Mindig rámutattunk azonban a gúnysos, évődő, kedveskedő, durva, szépítő, rosszalló, tréfás, dagályos, túlzó szóhasználatra és a szójáték-ra.*” (12) De Radnóti esetében már közelebb, a XX. század első felében vagyunk, tehát érzékelhetőbbek a jelzett stílusértékek, és ne feledjük, hogy a stílus tudománya, a stilisztika is sokat fejlődött az utóbbi három évtizedben, jöllehet éppen a stílusminősítő rendszer nem alakult ki megnyugtató módon.

Kiknek ajánlhatjuk ezt a nagy gondtal megszerkesztett, hasznos költői szótárt? Elsősorban a diákságnak, de minden, költészetet kedvelő olvasónak is.

(Argumentum Kiadó, Budapest, 2009)